

ΜΑΡΙΑ ΓΕΡΟΥΜΑΤΟΥ

ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΕΣ ΜΟΝΕΣ ΚΑΙ ΕΞΟΥΣΙΑ

(10ος-11ος αι.)

Ο Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος στο έργο του *Πρός τόν ἴδιον υἱόν Ῥωμανόν*, ἀναφέρει ὅτι κατὰ τὴ διάρκεια τῆς βασιλείας τοῦ Ρωμανοῦ Α΄ ἔγινε ἐκστρατεία στὸ βυζαντινὸ θέμα Λογγοβαρδίας στὴν Κάτω Ἰταλία, στὴν ὁποία οἱ Πελοποννήσιοι ἀρνήθηκαν νὰ συμμετάσχουν¹. Προτίμησαν νὰ ἐξαγοράσουν τὴν ὑποχρέωση παροχῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας προσφέροντας ἄλογα καὶ ἓνα κεντηνάριο χρυσοῦ². Στὸ ἐπόμενο κεφάλαιο τοῦ ἴδιου ἔργου, ὁ Κωνσταντίνος Ζ΄ παρέχει ἀναλυτικὸ κατὰλογο τῶν εἰσφορῶν τῶν πελοποννησιακῶν μονῶν. Οἱ πατριαρχικὲς καὶ βασιλικὲς μονές³ ἔδωσαν ἀπὸ δύο ἄλογα ἢ καθεμία. Τὸ ἴδιο ἴσχυσε γὰρ τὶς ἀρχιεπισκοπικὲς, μητροπολιτικὲς καὶ ἐπισκοπικὲς μονές. Τὰ ἄπορα μοναστήρια ἔδωσαν ἀνὰ δύο ἀπὸ ἓνα ἄλλο⁴. Τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι στὴν πραγματικότητά δὲν δόθηκαν ἄλογα ἀλλὰ τὰ χρήματα τὰ ὁποῖα ἀπαιτοῦνταν γὰρ τὴν ἀγορὰ ἐνὸς ἢ δύο ἄλγων κατὰ περίπτωσι. Μὲ τὸν ὄρο ἄπορα χαρακτηρίζονται τὰ μοναστήρια τὰ ὁποῖα δὲν εἶχαν ἰδρυθεῖ ἀπὸ κάποιο αὐτοκράτορα, πατριάρχη ἢ ἐπίσκοπο καὶ συνεπῶς δὲν διέθεταν τὴν οἰκονομικὴ ἄνεση τὴν ὁποία μποροῦσαν νὰ ἐξασφαλίσουν οἱ ὑψηλοὶ αὐτοὶ προστάτες.

1. Ἡ ἐπιστράτευσι πραγματοποιήθηκε, πιθανῶς, τοὺς τρεῖς πρώτους μῆνες τοῦ 921, βλ. CONSTANTINE PORPHYROGENITUS, *De administrando imperio*, II. *Commentary*, ἔκδ. F. DVORNIK – R. J. H. JENKINS – B. LEWIS – Gy. MORAVCSIK – D. OBOLENSKY – S. RUNCIMAN, Λονδίνο 1962, 204.

2. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ, *Πρὸς τὸν ἴδιον υἱόν Ῥωμανόν*, Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, ἔκδ. Gy. MORAVCSIK – R. J. H. JENKINS (CFHB 1), Οὐάσιγκτον 1967², 256 κεφ. 51 στ. 199-204. Στὴ συνέχεια, τὸ κείμενο ἀναφέρει τὸ ποσὸ ἀντὶ τοῦ ὁποίου ἐξαγόρασαν τὴν ὑποχρέωσι στρατείας οἱ κοσμικοὶ ἄρχοντες τοῦ θέματος Πελοποννήσου: οἱ πρωτοσπαθάριοι ἔδωσαν τρία ἄλογα ὁ καθένας, οἱ σπαθαροκανδιδάτοι δύο, οἱ σπαθάριοι καὶ οἱ σράτορες ἀπὸ ἓνα. Βλ. σχολιασμὸ τοῦ χωρίου ἀπὸ τὸν Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *The Social Structure of the Byzantine Countryside in the First Half of the Xth Century*, *Σύμμεικτα* 10 (1996), 109 κ.έ. Πρβλ. P. LEMERLE, *The Agrarian History of Byzantium from the Origins to the Twelfth Century*, Galway 1979, 132-133.

3. Πὰ τίς βασιλικὲς καὶ πατριαρχικὲς μονές, βλ. E. HERMAN, *Ricerche sulle istituzioni monastiche bizantine*. *Typika kletorika, caristicari e monasteri "liberi"*, *OCP* 6 (1940), 348-361.

4. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ, 256 κεφ. 52 στ. 7-10.

Τò γεγονός τῆς ὑπαρξῆς βασιλικῶν καὶ πατριαρχικῶν μονῶν στὴν Πελοπόννησο εἶναι μιὰ ἔμμεση ἀναφορὰ στὴ σχέση τῆς Κωνσταντινουπόλεως μὲ τὰ μοναστήρια τῆς χερσονήσου. Εἶναι πιθανόν ἡ σχέση αὐτὴ νὰ ἀνάγεται γύρω στὰ τέλη τοῦ 8ου ἢ στὰ πρῶτα χρόνια τοῦ 9ου αἰώνα καὶ τὴν ὀργανικὴ ἐπανάταξη τῆς Πελοποννήσου στὴ βυζαντινὴ ἐπικράτεια⁵. Ἡ περίπτωση τῆς μονῆς τοῦ ὁσίου Νίκωνος στὴ Σπάρτη εἶναι ἀπὸ τὶς πιὸ πρόσφορες γιὰ μελέτη. Ὁ Νίκων ἐφθασε στὴν Πελοπόννησο γύρω στὸ 970, στὸ τέλος μιᾶς μακρᾶς περιήγησις στὸν πελοποννησιακὸ χῶρο. Στόχος του ἦταν ἡ ἀνέγερση ἑνὸς ναοῦ στὴν ἀγορὰ τῆς Σπάρτης πρὸς χρῆση τοῦ ποιμνίου τῆς ἐπισκοπῆς Λακεδαιμόνος⁶. Ὁ ναὸς αὐτὸς ἀποτελέσει τὸν πυρῆνα τῆς μοναστικῆς κοινότητος ἢ ὁποῖα δημιουργήθηκε ἀπὸ συνέχεια, πιθανῶς μετὰ τὸ θάνατό του⁷.

Παρὰ τὴν εὐνοϊκὴ ὑποδοχὴ τῆς ὁποίας ἔτυχε ὁ Νίκων ἀπὸ τοὺς *προύχοντες* ὅταν ἦλθε στὴ Σπάρτη⁸, οἱ σχέσεις του μαζί τους χαρακτηρίζονταν, στὴν ἀρχὴ τουλάχιστον, ἀπὸ ἔνταση. Οἱ *προύχοντες*, οἱ ὁποῖοι φαίνεται νὰ ταυτίζονται μὲ τοὺς *ἄρχοντες* τῆς *Διαθήκης*, γιὰ τὴν ὁποία θὰ γίνεαι λόγος παρακάτω, ἦταν γενικὰ τὰ μέλη τῆς ἀνώτερης κοινωνικῆς ομάδας καὶ ὄχι εἰδικὰ οἱ ἀξιωματοῦχοι, πολιτικοί, στρατιωτικοὶ καὶ ἐκκλησιαστικοί⁹. Φυσικὰ αὐτὸ δὲν ἀποκλείει ὀρισμένοι ἀπὸ αὐτοὺς νὰ εἶχαν ταυτόχρονα κάποιο στρατιωτικὸ ἢ πολιτικὸ ἀξίωμα ἢ ἀπλῶς τιμητικὸ τίτλο, νὰ ἦταν *θεματικοὶ ἄρχοντες* ἢ *ἀπάρχοντες*, δηλαδὴ νὰ εἶχαν διατελέσει *ἄρχοντες* ἢ ἐκκλησιαστικοὶ ἄρχοντες, ὁπότε κατατάσσονταν στὴν ομάδα τῶν *δυνατῶν*¹⁰. Ἡ ἐντύπωση ποὺ ἀποκομίζει κανεὶς εἶναι ὅτι ἡ παρουσία τῶν *ἀρχόντων* τὴν ἐποχὴ ποὺ φθάνει ὁ Νίκων στὴ

5. Ἡ πιὸ πρόσφατη μελέτη σχετικὰ μὲ τὴ δημιουργία τοῦ θέματος Πελοποννήσου εἶναι αὐτὴ τοῦ Τ. Ζίνκovic, *The Date of the Creation of the Theme of Peloponnese*, *Σύμμεικτα* 13 (1999), 141-154, ὅπου καὶ ἡ προηγούμενη βιβλιογραφία.

6. Ὁδ. ΛΑΜΦΙΔΗΣ, *Ὁ ἐκ Πόντου ὁσιος Νίκων ὁ Μετανοεῖτε*. (Κείμενα – Σχόλια), Ἀθήνα 1982, 68 στ. 5-10 καὶ D. F. SULLIVAN, *The Life of Saint Nikon. Text, Translation and Commentary*, Brookline Mass. 1987, 116 στ. 26-32: Ὡς δ' ἄρχο τῆς ἀγορᾶς ἐληλύθει, τοὺς λίθους ἐναποθέμενος τῷ ἐδάφει, «ἐνταῦθα», εἶπεν, «ὦ τεκνία μου, δέδοκται τῷ θεῷ ... ναὸν ἰδρυθῆναι ... εἰς βοήθειαν πάσης τῆς πόλεως ἡμῶν καὶ σωτηρίαν... Γύρω ἀπὸ τὴν προβληματικὴ σχετικὰ μὲ τὸν τόπο ἀνέγερσις τῆς βασιλικῆς τοῦ Νίκωνος, βλ. τὴν πιὸ πρόσφατη μελέτη τῆς Ἑλένης ΚΟΥΡΙΝΟΥ-ΠΙΚΟΥΛΑ, Ὁ ναὸς τοῦ Ὁσίου Νίκωνος τοῦ Μετανοεῖτε, *ΑΣ* 14 (1998), 89-103· ἡ Ἰαΐα, Συμβολὴ στὴ μνημειακὴ τοπογραφία τῆς βυζαντινῆς Λακεδαιμονίας: Ὁ ναὸς τοῦ Ὁσίου Νίκωνος τοῦ Μετανοεῖτε, 55-61, στὸν παρόντα τόμο.

7. ΛΑΜΦΙΔΗΣ, *Ὁ ἐκ Πόντου ὁσιος Νίκων*, 477.

8. *Βίος Νίκωνος*, 64 στ. 23-25 (ΛΑΜΦΙΔΗΣ) καὶ 110 στ. 5-7 (SULLIVAN).

9. J.-Cl. CHEYNET, *Pouvoir et contestations à Byzance (963-1210)*, Παρίσι 1990, 250-252.

10. N. SVORONOS, *Les nouvelles des empereurs macédoniens concernant la terre et les stratiotes*, ἔκδ. P. GOUNARIDIS, Ἀθήνα 1994, 84 στ. 50-53.

Σπάρτη, γύρω στο 970, ήταν αρκετά αισθητή. 'Ο Βίος κάνει αναφορά στον πατριάρχη 'Ιωάννη Μαλακηνό, ο οποίος ήταν *άνθρωπος των λίαν εύκλεων και περιβλέπτων ... τα πρώτα φέρων ου τής Λακώνων πόλεως μόνον, αλλά και πάσης Ελλάδος και τής του Πέλοπος*, κατηγορήθηκε για έγκλημα καθοσιώσεως στον αυτοκράτορα Βασίλειο Β' και οδηγήθηκε στην Κωνσταντινούπολη¹¹. 'Ο 10ος αιώνας χαρακτηρίζεται από την έντονη παρουσία των *δυνατών*. Άλλωστε, το 996, ο Βασίλειος Β' (976-1025) έξέδωσε την περίφημη Νεαρά, στόχος της οποίας ήταν η προστασία της μικρής αγροτικής ιδιοκτησίας από την άρπακτική διάθεση των *δυνατών*¹².

'Η Διαθήκη του Νίκωνος αναφέρει ότι με την άφιξη του οσίου στη Σπάρτη δημιουργήθηκε προστριβή ανάμεσα σε αυτόν και τους έγχωριους άρχοντες, με αίτια το χώρο τον οποίο διεκδίκησε ο Νίκων για να ανεγείρει την εκκλησία, καθώς και για τη χρήση οικοδομικού ύλικου προερχομένου από παλαιότερα οικοδομήματα¹³. Τελικά επήλθε ένας συμβιβασμός, αλλά γενικά, η εντύπωση που δημιουργείται είναι αυτή της έντασης. Αντίθετα, άγαστες φαίνεται να ήταν οι σχέσεις του Νίκωνος με τον εκπρόσωπο της κεντρικής εξουσίας, το στρατηγό του θέματος Πελοποννήσου Βασίλειο 'Απόκαυκο¹⁴, ο οποίος συμβουλευόταν το Νίκωνα σε διάφορα θέματα. 'Ο Νίκων, μάλιστα, δέν δίστασε να σπεύσει κοντά στον 'Απόκαυκο στην Κόρινθο, όταν ο τελευταίος του το ζήτησε, και να τον καθησυχάσει ότι θα διέφυγε τον κίνδυνο από τη βουλγαρική

11. *Βίος Νίκωνος*, 88 στ. 5-23 (ΛΑΜΨΙΑΗΣ) και 148-150 στ. 3-27 (SULLIVAN). Οί R. J. H. JENKINS – C. MANGO, A Synodikon of Antioch and Lacedaemonia, *DOP* 15 (1961), 239, φαίνεται να τον ταυτίζουν με τον πρωτοσπαθάρχη Μαλακηνό, ο οποίος το 997 κατηγορήθηκε στο Βασίλειο Β' για φιλοβουλγαρικά αισθήματα, μαζί με το μάγιστρο Παύλο Βωβό, βλ. ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΚΥΛΙΤΖΗΣ, *Σύνοψις 'Ιστοριών*, Ioannis Scylitzae, *Synopsis Historiarum*, έκδ. I. THURN (CFHB 5), Βερολίνο – Νέα 'Υόρκη 1973, 343. Πρβλ. CHEYNET, *Pouvoir*, 229.

12. Τά κίνητρα του αυτοκράτορα ήταν εν τούτοις καθαρά δημοσιονομικά και όχι κοινωνικά. Στόχος του ήταν η διατήρηση της κοινότητας του χωριού, απαραίτητη προϋπόθεση για την είσπραξη του δημοσίου φόρου.

13. *Διαθήκη Νίκωνος*, 252 στ. 44-46 (ΛΑΜΨΙΑΗΣ).

14. 'Ο 'Απόκαυκος χαρακτηρίζεται στο χωρίο *πράιτωρ* [*Βίος Νίκωνος*, 82 στ. 29-31 (ΛΑΜΨΙΑΗΣ) και 140 στ. 2-3 (SULLIVAN)], άξιωμα το οποίο δηλώνει τον *κριτή* του θέματος, ενώ σε άλλο χωρίο οί όροι *πράιτωρ* και *στρατηγός* χρησιμοποιούνται εναλλακτικά, χωρίς καμιά διάκριση: *Βίος Νίκωνος*, 98 στ. 29-30 (ΛΑΜΨΙΑΗΣ) και 166 στ. 2-4 (SULLIVAN). 'Η αναφορά του 'Αποκαύκου με δύο διαφορετικά άξιώματα σημαίνει, ένδεχομένως, ότι ο 'Απόκαυκος συγκέντρωσε στο πρόσωπό του τά άξιώματα του *κριτή* και του στρατηγού (SULLIVAN, *The Life of Saint Nikon*, 289). Πιθανότερο, όμως, μού φαίνεται ο τίτλος *πράιτωρ* να χρησιμοποιείται στο πρώτο χωρίο για να δηλώσει το στρατηγό του θέματος: *Βασίλειος, ψ το επίκλην 'Απόκαυκος, άρτι την του πραιτωρος άρχήν αναδεειγμένος και έν Κορίνθω διατρίβων έφρούρει τον έκείσε 'Ισθμόν τής βουλγαρικής ένεκα έφόδου*.

ἐπιδρομή¹⁵. Τὰ γεγονότα τοποθετοῦνται πιθανῶς τὸ 997 καὶ σχετίζονται μὲ τὴ βουλγαρικὴ ἐπιδρομὴ στὸν κεντροελλαδικὸ χῶρο, ἡ ὁποία κατέληξε στὴ συντριβὴ τῶν Βουλγάρων στὴ μάχη τοῦ Σπερχειοῦ¹⁶. Ἐντούτοις, ἡ συνύπαρξη μὲ τὸν ἐκπρόσωπο τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας δὲν ἦταν πάντα ἀνεφελῆ, ὅπως μαρτυρεῖ ἡ προστριβὴ ἀνάμεσα στὸ Νίκωνα καὶ στὸ στρατηγὸ Πελοποννήσου Γρηγόριο, ὁ ὁποῖος παρεπιδημοῦσε στὴ Σπάρτη, ἐξ ἀφορμῆς τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ τελευταῖος θορυβοῦσε συμμετέχοντας στὸ παιγνίδι τοῦ τζουγγανίου¹⁷ τὴν ὥρα τοῦ ἔσπερινοῦ¹⁸.

Οἱ πληροφορίες ποὺ προσφέρει ὁ *Βίος* γιὰ τὶς σχέσεις τοῦ Νίκωνος μὲ τὴν πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ ἡγεσία τοῦ θέματος Πελοποννήσου ἐπιβεβαιώνονται ἀπὸ τὴ λεγόμενη *Διαθήκη* τοῦ ὁσίου. Πρόκειται γιὰ κείμενο προβληματικὸ, σωζόμενο σὲ δημῶδη μορφή, γιὰ τὸ ὁποῖο δὲν ὑπάρχει καμιά ὀλοκληρωμένη μελέτη. Γενικὰ πάντως, ἡ γνησιότητά του δὲν ἀμφισβητεῖται¹⁹. Γνωρίζουμε ἀπὸ ἔμμεση ἀναφορὰ ὅτι κάποια διάταξη λειτουργίας τῆς μονῆς, ἀποδιδόμενη στὸ Νίκωνα καὶ ἀποκαλούμενη *διαθήκη* ὑπῆρχε τὴν ἐποχὴ τῆς συγγραφῆς τοῦ *Βίου*, δηλαδή στὰ μέσα τοῦ 12ου αἰώνα. Τὸ περιεχόμενο της δὲν εἶναι γνωστό, φαίνεται ὅμως ὅτι μεταξὺ ἄλλων ἀπαγόρευε τὴν παραμονὴ κρατικῶν ἀξιωματῶν στὰ κτήματα τῆς μονῆς²⁰. Δὲν εἶναι σαφὲς ποῖα εἶναι ἡ σχέση τῆς ἀναφερόμενης στὸ *Βίω* διαθήκης μὲ τὴ σωζόμενη. Ἡ τελευταία, μπορεῖ νὰ ἀποδίδει πιστὰ τὸ ἀρχικὸ κείμενο, μπορεῖ ὅμως νὰ πρόκειται καὶ γιὰ κείμενο τὸ ὁποῖο δέχθηκε ἐπιμεβάσεις προκειμένου νὰ ἐξυπηρετήσει καλύτερα τὰ συμφέροντα τῆς μονῆς. Τὸ βέβαιο εἶναι ὅτι ἡ *Διαθήκη*, στὴ μορφή ποὺ σώζεται σήμε-

15. *Βίος Νίκωνος*, 82 στ. 29-38, 84 στ. 1-14 (ΛΑΜΦΙΔΗΣ) καὶ 140-142 στ. 2-30 (SULLIVAN).

16. ΣΚΥΛΙΤΖΗΣ, 341-342.

17. Πὰ τὸ τζουγκανιον-τζουγγ(κ)ανιον, βλ. Φ. ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ, *Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς*, Γ, Ἀθήνα 1949, 139-142.

18. *Βίος Νίκωνος*, 78 στ. 39, 80 στ. 1-18 (ΛΑΜΦΙΔΗΣ) καὶ 134-136 στ. 12-34 (SULLIVAN).

19. Βλ. *Byzantine Monastic Foundation Documents. A Complete Translation of the Surviving Founders' Typika and Testaments*, 1, ἔκδ. J. THOMAS – Angela CONSTANTINIDES HERO with the assistance of G. CONSTABLE, Οὐάσιγκτον 2000, 313-322, γιὰ μιὰ σύντομη ἀνάλυση τῆς *Διαθήκης*, καθὼς καὶ μετάφραση στὰ ἀγγλικά. Πὰ τὴν προβληματικὴ σχετικὰ μὲ τὴ γνησιότητα τῆς *Διαθήκης*, βλ. ΛΑΜΦΙΔΗΣ, *Ὁ ἐκ Πόντου ὁσιος Νίκων*, 241-249. Γενικὰ γιὰ τὶς «τυπικὰς διαθήκας», βλ. Ἰ. Μ. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, *Νομικὴ θεώρηση των μοναστηριακῶν τυπικῶν*, Ἀθήνα 1984, 34-35. Παρ' ὅτι ὁ συγγραφέας δηλώνει ὅτι στὴ μελέτη του μὲ τὸν ὄρο «τυπικά» ἔννοεῖ καὶ τὶς διαθήκες, δὲν ἔχει περιλάβει σὲ αὐτὴν τὴ διαθήκη τοῦ Νίκωνος. Ὁ Κ. Α. ΜΑΝΑΦΗΣ, *Μοναστηριακὰ Τυπικά - Διαθήκαι. Μελέτη φιλόλογικῆ*, Ἀθήνα 1970, 147-148, δίνει μόνο μιὰ ἐξακριβωτὰ σύντομη περιλήψη τοῦ περιεχομένου της.

20. *Βίος Νίκωνος*, 114 στ. 1-12 (ΛΑΜΦΙΔΗΣ) καὶ 190 στ. 1-14 (SULLIVAN). Πὰ τὴ χρονολόγησι τοῦ *Βίου* τοῦ Νίκωνος, βλ. ΛΑΜΦΙΔΗΣ, *Ὁ ἐκ Πόντου ὁσιος Νίκων*, 317-320.

ρα, αποδόθηκε σε κάποια χρονική στιγμή σε γλώσσα προσιότερη για τούς μοναχούς τῆς μονῆς, οἱ ὁποῖοι δὲν καταλάβαιναν πλέον τὴ γλώσσα στὴν ὁποία εἶχε συντάξει τὴ διαθήκη ὁ Νίκων.

Στὴ λεγόμενη *Διαθήκη*, ὁ Νίκων παραγγέλλει νὰ μνημονεύονται στὴν ἐκκλησία του ὁ αὐτοκράτορας, ὁ ἐκάστοτε στρατηγὸς καὶ ὁ ἐκάστοτε κριτὴς τοῦ θεμάτου Πελοποννήσου²¹ καὶ ἰδιαίτερα ὁ Βασιλεὺς Ἀπόκαυκος, γιὰ τὸν ὁποῖο ἔγινε παραπάνω λόγος. Ἡ ἰδιαίτερη μεία σὲ αὐτὸν σημαίνει, ἐνδεχομένως, ὅτι ὁ Ἀπόκαυκος ὑπῆρξε μεγάλος δωρητὴς τοῦ καθιδρύματος τοῦ Νίκωνος. Ὁρίζεται ὅτι μετὰ τὸ θάνατο τοῦ ὁσίου ἡ ἐκκλησία του θὰ ἐπιτροπεύεται ἀπὸ τὸ στρατηγὸ καὶ τὸν κριτὴ, οἱ ὁποῖοι θὰ ἔχουν δικαίωμα νὰ λαμβάνουν πέντε *μετρητὰ*²² χρῆσι καὶ ἓνα κοφίνι μῆλα, διότι, ὅπως λέει ὁ Νίκων, ἔκτισε τὴν ἐκκλησία ἀπὸ τούς στρατηγούς, τούς στρατιώτες καὶ τούς κριτές²³. Μὲ αὐτὸ ὑπονοεῖ ἐνδεχομένως τὴν οἰκονομικὴ βοήθεια τὴν ὁποία ἔλαβε ἀπὸ αὐτούς κατὰ τὴν ἀνέγερση τῆς ἐκκλησίας. Ἡ παροχὴ αὐτὴ στὸ στρατηγὸ παραπέμπει στὸ *κανίσκιον*, ἓναν ἔμμεσο φόρο σὲ εἶδος ὁ ὁποῖος εἰσπραττόταν ἀπὸ τὸν κυβερνήτη μιᾶς περιοχῆς²⁴. Δὲν εἶναι σαφὲς ἂν σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωσι προκρίεται ἀπλῶς γιὰ μιὰ πράξι φιλοφρόνησις, ἢ ἂν πράγματι οἱ θεματικοὶ ἄρχοντες εἶχαν δικαίωμα νὰ λαμβάνουν αὐτὸ τὸ *κανίσκιον*, ὡς ἓνα εἶδος φορολογίας. Πιθανότερο, πάντως, μοῦ φαίνεται νὰ πρόκειται γιὰ ἐθελοντικὴ προσφορὰ στὸ στρατηγὸ καὶ τὸν κριτὴ προκειμένου νὰ ἐξασφαλιστεῖ ἡ εὐνοία τους²⁵. Ἄν ἡ σωζόμενη *Διαθήκη* ἀπῆχε τὴ σύγχρονη πρὸς τὸ Νίκωνα πραγματικότητα, τότε ὁ ἐκπρόσωπος τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας, ὁ στρατηγός, ἦταν ἰδιαίτερα εὐμενῶς διακείμενος ἀπέναντι στὴν ἐκκλησία τοῦ ὁσίου: τῆς εἶχε παραχωρήσει τὸ *χωρίον* Περιός, δηλαδὴ τούς κατοίκους του, γιὰ νὰ δουλεύουν στὰ κτήματά της: *Ἐκεῖνοι δὲ ὁποῦ δουλεύουσιν εἰς τὸν ναὸν ἤγουν τὸ χωρίον τοῦ περι σου τὸ ὁποῖον μοῦ ἔδωσεν ὁ ἅγιος στρατηγός, θέλω νὰ εἶναι ἀναγιγίκτοι, καὶ ἀπειράκτοι ἀπὸ κάθε ἔναν*²⁶. Οὐσιαστικά, πρόκειται γιὰ τὴν παραχώρησι στὴ μονὴ

21. *Διαθήκη Νίκωνος*, 254-255 στ. 111-113 (ΛΑΜΨΙΔΗΣ).

22. Δὲν εἶναι σαφὲς τί ἀκριβῶς εἶναι τὸ *μετρητό*. Τὸ πιθανότερο εἶναι ὁ ὄρος νὰ χρησιμοποιεῖται στὴ δημόδι γλώσσα ὡς συνώνυμος τοῦ «μέτρον». Στὸ Βυζάντιο ἦταν σὲ χρῆσι διάφορα «μέτρα». Πιὸ διαδεδομένο ἦταν τὸ «θαλάσσιον μέτρον», τὸ ὁποῖο ἰσοδυναμοῦσε περίπου μὲ 10,2 λίτρα. Θὰ μπορούσε ὁ Νίκων νὰ ἀναφέρεται στὸ «μοναστηριακὸν μέτρον», τὸ ὁποῖο ἰσοδυναμοῦσε περίπου μὲ 8,2 λίτρα, πρέπει, ὁμως, νὰ σημειωθεῖ ὅτι τὸ μέτρο αὐτὸ ἀπαντᾷ σπάνια, βλ. E. SCHILBACH, *Byzantinische Metrologie*, Μόναχο 1970, 112-113.

23. *Διαθήκη Νίκωνος*, 254 στ. 102-106 (ΛΑΜΨΙΔΗΣ).

24. Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Fiscalité et exemption fiscale à Byzance (IXe-XIe s.)*, Ἀθήνα 1996, 88-89.

25. Ἀντίθετα, ὁ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Fiscalité*, 89 σημ. 9, θεωρεῖ ὅτι τὸ *κανίσκιον* σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωσι εἶναι εἶδος τακτικῆς φορολογικῆς ὀφειλῆς.

26. *Διαθήκη Νίκωνος*, 256 στ. 147-149 (ΛΑΜΨΙΔΗΣ).

της ύποχρέωσης τῶν χωρικῶν νά προσφέρουν ὀρισμένες ἡμέρες ἀγγαρεία, δηλαδή ὑποχρεωτική ἐργασία στό κράτος²⁷.

“Ὅσον ἀφορᾶ στίς σχετικές μέ τήν ἐφορεία τοῦ ναοῦ διατάξεις, ἡ λεγόμενη *Διαθήκη* παρουσιάζει πολλές ὁμοιότητες μέ κείμενο ἐπιγραφῆς, ἡ ὁποία βρέθηκε στή γέφυρα τοῦ ποταμοῦ Ἰριδος (= Εὐρώτα), καί ἡ ὁποία ἀναφέρεται στή λειτουργία ἐκκλησίας ἰδρυμένης στήν ἀριστερή πλευρά τῆς γέφυρας²⁸. Ἡ ἐπιγραφή φέρει τή χρονολογία 1 Μαΐου 1027²⁹. Ὁ μοναχός καί κτήτορας Νικοδήμος ἀναφέρει ὅτι ἐπειδή θέλει νά ἐξασφαλίσει (*ὀχυρῶσει*) τήν ἐκκλησία του, ἐνῶ εἶναι ἀκόμα ἐν ζωῇ, λαμβάνει τά ἐξῆς μέτρα. Πρῶτον μὲν *βασιλέως τὸ αὐτεξούσιων, ἐψησέπτεσθε δὲ αὐτὴν κ(αι) ἐπημελήσθε παρὰ τοῦ κρητοῦ κὲ στρατηγοῦ, τοὺς πρῶτοντα(ς) ἰς τὸ θέμαν, κὲ μὴ εἶαν τὸν ἐπήσκοπ(ον) τῆς αὐτῆς πόλ(εως) ἅμα κὲ τοῦ κ(λ)ήρου αὐτοῦ ἐπεξουσηάζην ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ μῆτε βῆμα ποδός*³⁰. Ὁ Ζακυθινός, ὁ ὁποῖος σχολιάζει τήν ἐπιγραφή, ὑποθέτει ὅτι ἐπρόκειτο περὶ βασιλικῆς μονῆς καί ὅτι ἡ βασιλικὴ ἐποπτεία θά ἦσκειτο μέσῳ τοῦ στρατηγοῦ καί τοῦ κριτῆ³¹. Ἐντούτοις, τὸ γεγονός ὅτι ὁ κτήτορας θέτει τὴ μονὴ του ὑπὸ τὴν προστασία τοῦ αυτοκράτορα, δὲν συνεπάγεται ὅτι ἡ μονὴ εἶναι βασιλική. Βασιλικὴ ἐθεωρεῖτο μιὰ μονὴ ἡ ὁποία εἶχε ἰδρυθεῖ ἀπὸ ἓναν αυτοκράτορα καί εἶχε χρυσοβούλλα στὴν κατοχὴ τῆς τὰ ὁποῖα τὴν καθιστοῦσαν βασιλική³². Στὴν περίπτωση τοῦ Νικοδήμου δὲν φαίνεται νά ἰσχύει αὐτό. Τὸ πρῶτο τὸ ὁποῖο ἀναφέρει ὁ κτήτορας εἶναι ὅτι πέτυχε ἀπὸ τὸν αυτοκράτορα νά κάνει τὴ μονὴ αὐτεξούσια. Ἡ ἀνακήρυξη μιᾶς μονῆς ἀπὸ τὸν ἰδρυτὴ τῆς ὡς αὐτεξουσίας ἢ αὐτοδεσπότης στόχο εἶχε νά τὴν προστατεύσει ἀπὸ ἐξωτερικὲς ἐπεμβάσεις. Συνήθως, γιὰ νά ἔχει κάποια πρακτικὴ ἀξία τὸ καθεστὼς τοῦ αὐτοδεσπότης καί νά μὴν εἶναι κενὸ γράμμα, ἔπρεπε νά ἐπικυρωθεῖ μέ αὐτοκρατορικὴ ἢ πατριαρχικὴ πράξη³³. Αὐτὸ τὸ ὁποῖο φαίνεται νά ἐννοεῖ καί ὁ Νικοδήμος μέ τὴ φράση *βασιλέως αὐτεξούσιων* εἶναι ὅτι φρόντισε νά καταστήσει τὸ αὐτεξούσιο οὐσιαστικὸ καθεστὼς τοῦ μοναστηριοῦ του, ζητώντας καί λαμβάνοντας ἀπὸ τὸν αυτοκράτορα σχετικὰ ἐγγράφα. Παράλλη-

27. Πά τὴν ἀγγαρεία, βλ. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, *Fiscalité*, 105-106, ὅπου καί ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

28. Πά τὴν τελευταία δημοσίευση τῆς ἐπιγραφῆς, βλ. ANNE PHILIPPIDIS-BRAAT, *Inscriptions du IXe au XVe siècle*, σὺν D. FEISSEL – ANNE PHILIPPIDIS-BRAAT, *Inventaires en vue d'un recueil des inscriptions historiques de Byzance, III. Inscriptions du Péloponnèse (à l'exception de Mistra)*, *TM* 9 (1985), 300-303 ἀρ. 43. Μετάφραση στὰ ἀγγλικά καί συνοπτικὴ παρουσίαση τῶν διατάξεων, βλ. σὺν *Byzantine Monastic Foundation Documents*, 323-325.

29. PHILIPPIDIS-BRAAT, *Inscriptions*, 301-302 στ. 42-43.

30. *Ο.π.*, 301 στ. 16-22.

31. Δ. Α. ΖΑΚΥΘΙΝΟΣ, *Κάστρον Λακεδαιμόνος, Ἑλληνικά* 15 (1957), 103-104.

32. HERMAN, *Ricerche*, 349.

33. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, *Νομιστὴ θεώρηση*, 174-175.

λα, ὁ Νικοδήμος ἀναθέτει στὸν ἐκάστοτε στρατηγὸ καὶ τὸν κριτὴ τὴν ἐπιμέλεια τοῦ ναοῦ. Ἡ ἀνάθεση τῆς ἐφορείας καὶ τῆς ἐπιμελείας τῆς μονῆς σὲ κάποιον κρατικὸ ἀξιωματοῦχο, ἂν καὶ κατ' ἀρχὰς ἀντιβαίνει στὴν ἰδέα τοῦ αὐτοδεσπότη, δὲν ἦταν ἄγνωστη πρακτικὴ³⁴. Στὴν περίπτωση τοῦ Νικοδήμου, ἡ ἀνάθεση τῆς ἐφορείας στοὺς θεματικοὺς ἄρχοντες εἶναι συνέπεια τῆς ἀγωνίας τοῦ κτήτορος νὰ μὴν ἐπιτραπεί στὸν ἐπίσκοπο Λακεδαιμόνος καὶ στὸν τοπικὸ κληρὸ ἢ παραμικρὴ παρέμβαση στὸ ναό. Ἡ διάταξη αὐτὴ τοῦ τυπικοῦ ὑποδηλώνει ἀντίθεση μεταξὺ τοῦ Νικοδήμου καὶ τῆς τοπικῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας. Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ κτήτορος, ὁ στρατηγὸς καὶ ὁ κριτὴς ἢ ὁποιος ἀπὸ τοὺς δύο βρίσκεται ἐπὶ τόπου, θὰ φροντίσουν γιὰ τὴν εὐρυθμὴ λειτουργία τῆς μονῆς καὶ θὰ διορίσουν τὸν ἠγούμενο ἐπιλέγοντας κάποιον ἀπὸ τοὺς μοναχοὺς³⁵. Εἶναι σαφὲς ὅτι ὁ Νικοδήμος θεωρεῖ τὴν αὐτοκρατορικὴ ἐξουσία καὶ τοὺς ἐκπροσώπους τῆς, δηλαδὴ τὸ στρατηγὸ καὶ τὸν κριτὴ, ὡς ἐχέγγυα τῆς διατήρησης τοῦ καθεστῶτος ἀνεξαρτησίας καὶ ὡς ἀντίβαρο στὶς ἀνεπιθύμητες παρεμβάσεις τοῦ τοπικοῦ ἐπισκόπου στὰ ἐσωτερικὰ τῆς μονῆς. Ἐνας στρατηγὸς ἢ ἓνας κριτὴς, ὁ ὁποῖος ἔχει ὀρισμένη χρονικὰ θητεία καὶ μάλιστα ἐδρεύει στὴν Κόρινθο, εἶναι ὀπωσδήποτε πολὺ βολικότερος ἀπὸ ἓναν ἐπίσκοπο ὁ ὁποῖος εἶναι ἰσόβιος καί, ἐπιπλέον, βρίσκεται στὴν περιοχὴ. Ἀξίζει νὰ παρατηρήσουμε, ὅτι οἱ διατάξεις τοῦ Νικοδήμου εἶναι σύμφωνες μὲ τὸ πνεῦμα τῆς Νεαρᾶς τοῦ 996, ἡ ὁποία ἀπαγόρευε νὰ περιέρχονται στὸ μητροπολίτη ἢ τὸν ἐπίσκοπο, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ κτήτορος, τὰ εὐκτήρια ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα εἶχαν δημιουργηθεῖ ἀπὸ ἰδιῶτες πᾶνω σὲ ἰδιωτικὰ κτήματα³⁶. Σύμφωνα πάντα μὲ τὴν ἴδια Νεαρὰ, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ κτήτορος ἓνα εὐκτήριο μποροῦσε νὰ θεωρηθεῖ μονὴ μόνο ἂν συγκέντρωνε ἀριθμὸ ὀκτώ-δέκα μοναχῶν καὶ διέθετε τὰ ἀπαραίτητα μέσα γιὰ νὰ ἐξασφαλίσαι τὴν ἐπιβίωσή του. Σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωση, μποροῦσε νὰ ὑπαχθεῖ στὴ μητροπολιτικὴ καὶ ἐπισκοπικὴ ἐξουσία. Διαφορετικά, ἐξακολουθοῦσε νὰ θεωρεῖται εὐκτήριο, καὶ μετὰ τὸ θάνατο τοῦ κτήτορος ἐπανερχόταν στὴν κοινότητα τοῦ χωρίου³⁷. Βέβαια, τὰ μέτρα τοῦ Νικοδήμου ὑποδηλώνουν ὅτι ὁ κτήτορας εὐελπιστοῦσε ὅτι τὸ εὐκτήριό του θὰ συγκέντρωνε τὸν ἀπαιτούμενο ἀπὸ τὴ Νεαρὰ ἀριθμὸ τῶν ὀκτώ-δέκα μοναχῶν, ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ μονή, περίπτωση στὴν ὁποία θὰ μποροῦσε νὰ τὸ διεκδικήσει ἢ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχή.

Τὰ κοινὰ σημεῖα ἀνάμεσα στὴ *Διαθήκη* τοῦ Νίκωνος καὶ στὴν ἐπιγραφή τοῦ 1027 ἀποτελέσαν ἐπιχείρημα ὑπὲρ τῆς γνησιότητας τῆς *Διαθήκης*: ἐφ' ὅσον

34. Ὁ.π., 182-183.

35. PHILIPPIDIS-BRAAT, *Inscriptions*, 301 στ. 22-28.

36. SVORONOS, *Novelles*, 208 στ. 102-114, 209 στ. 134-147.

37. Ὁ.π., 210 στ. 133-150, 211 στ. 168-185.

ή έπιγραφή είναι γνήσια και φαίνεται να γνωρίζει τή *Διαθήκη*, δέν μπορεί παρ-
 ρά και ή τελευταία να είναι γνήσια. Θεωρείται, μάλιστα, ότι τὸ τυπικὸ τοῦ 1027
 έμπνέεται ἀπὸ τή *Διαθήκη* τοῦ Νίκωνος³⁸. Χωρὶς νά μπορούμε νά ποῦμε μὲ βε-
 βαιότητα ποιὸς ἀντιγράφει ποιόν, μπορούμε νά ὑποθέσουμε ὅτι ἐνδεχομένως
 παρόμοιοι λόγοι ὀδήγησαν τὸ Νίκωνα νά λάβει ἀνάλογα μέτρα, ὅσον ἀφορᾷ
 στήν ἐφορεία τῆς δικῆς του μονῆς. Βέβαια, πουθενά στή *Διαθήκη*, οὔτε στὸ *Βί-
 ο*
 δέν ὑπάρχει ὑπαινιγμὸς σὲ παρέμβαση τοῦ ἐπισκόπου στὰ ἐσωτερικὰ τῆς μο-
 νῆς. Ἀντιθέτως, ἐξ ἀρχῆς ἐμφανίζεται σύμπτωια μεταξὺ τοῦ Νίκωνος καὶ τοῦ
 ἐπισκόπου Θεοπέμπτου³⁹: εὐθὺς μετὰ τὴν ἄφιξη τοῦ Νίκωνος στή Λακεδαί-
 μονα οἱ δύο τους κάνουν λιτανεῖα στήν ἀγορά⁴⁰, ἐνῶ ἀργότερα ὁ Νίκων προ-
 σκαλεῖ τὸ Θεόπεμπτο νά καθαγιάσει τὸ νεοαναγεθῆντα ναὸ⁴¹. Φαίνεται ὅτι
 οὔτε ὁ Θεόπεμπτος δημιουργεῖ κωλύματα στή δράση τοῦ Νίκωνος οὔτε ὁ Νί-
 κων ἔχει διάθεση νά ἀμφισβητήσει τὴν πνευματικὴ ἐξουσία τοῦ ἐπισκόπου.
 Βέβαια, ἡ *Διαθήκη* ἀναφέρει ὅτι ὁ Νίκων ἐνέτηξε σταυρὸ στὰ θεμέλια τῆς ἐκ-
 κλησίας, γεγονός τὸ ὁποῖο παραπέμπει σὲ πατριαρχικὸ σταυροπηγιακὸ ναὸ⁴²,
 κάτι ὅμως τὸ ὁποῖο δέν ὑπολανθάνει σὲ ἄλλα σημεῖα τῆς ἀφήγησης.

Ἡ ἀνάθεση τῆς ἐφορείας τῆς ἐκκλησίας τοῦ Νίκωνος στοὺς ἐκπροσώπους
 τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας, τοὺς θεματικούς ἄρχοντες, ἀποσκοποῦσε πιθα-
 νῶς στήν προστασία τῆς ἀπὸ τὴν ἀρπακτικότητα τῶν ἐγγχωρίων ἀρχόντων. Ἡ
 περίοδος γύρω στὰ τέλη τοῦ 10ου καὶ τὶς ἀρχές τοῦ 11ου αἰῶνα χαρακτηρίζε-
 ται ἀπὸ ἐπιφύλαξη τῶν κτητόρων ἀπέναντι στήν ἐκκλησιαστικὴ ἀρχή⁴³. Εἶναι
 πιθανὸ, ἂν καὶ ὁ Νίκων δέν λέει κάτι τέτοιο, ὅτι στόχος του ἦταν νά δημιουργή-
 σει ἕνα ἀντίβαρο στήν ἐπιρροή τους. Εἶδαμε, παραπάνω, ὅτι ζῶντος τοῦ κτή-
 τορος, δημιουργήθηκαν κάποιες ἀντιθέσεις μὲ τοὺς ἄρχοντες τῆς Σπάρτης.
 Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ ἱδρυτῆ παρέστη ἀνάγκη νά προστατευθοῦν ἀποτελεσμα-
 τικότερα τὰ δικαιώματα τοῦ καθιδρύματος. Ὁ ἡγούμενος Γρηγόριος, ὁ ὁποῖος
 δέν πρέπει νά ἀπέχει πολὺ χρονικὰ ἀπὸ τὸ Νίκωνα, καταγόμενος καὶ αὐτός, ὅ-
 πως καὶ ὁ κτήτορας τῆς ἐκκλησίας, ἀπὸ τὴν Παφλαγονία, ταξίδευσε στήν Κων-
 σταντινούπολη γιὰ νά ζητήσει ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα, ὁ ὁποῖος δέν κατονομά-
 ζεται, νά ἐξασφαλίσει τὴ μονὴ καὶ νά τὴν προστατεύσει ἀπὸ κάθε ἐπιβουλή:

38. ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, Κάστρον Λακεδαίμονος, 105· PHILIPPIDIS-BRAAT, Inscriptions, 303.

39. Ὁ Θεόπεμπτος εἶναι ἐπίσκοπος γνωστὸς καὶ ἀπὸ τὸ λεγόμενον Συνοδικὸ τῆς ἐπισκοπῆς
 Λακεδαίμονος, βλ. JENKINS – MANGO, Synodikon, 236, 238-239.

40. *Βίος Νίκωνος*, 66 στ. 38-39, 68 στ. 1-3 (ΛΑΜΦΙΔΗΣ) καὶ 116 στ. 18-23 (SULLIVAN).

41. *Βίος Νίκωνος*, 76 στ. 33-38 (ΛΑΜΦΙΔΗΣ) καὶ 132 στ. 12-18 (SULLIVAN).

42. ΛΑΜΦΙΔΗΣ, Ὁ ἐκ Πόντου ὄσιος Νίκων, 457. Πά τὸ σταυροπήγιον, βλ. Ἰ. ΜΟΥΤΖΟΥΡΗΣ,
 ΘΗΕ 11 (1967), στ. 411.

43. *Byzantine Monastic Foundation Documents*, 298-299.

διὰ χρυσοβούλλων λόγων και ἐτέρων δικαιωμάτων τὸ πάντῃ ἀσφαλὲς τῇ μονῇ ἐπιβραβευθεῖ και ἀνεπιβούλευτον⁴⁴. Ταυτόχρονα, πέτυχε νὰ λάβει χορηγία ἀνερχόμενη σὲ μία λίτρα χρυσοῦ. Τὸ περιστατικὸ χρονολογεῖται κατὰ τὴν ἀποψή μου στὸ πρῶτὸ ἡμισυ τοῦ 11ου αἰώνα⁴⁵. Οἱ λόγοι εἶναι οἱ ἐξῆς: πρῶτον, ἡ ἀναφορὰ στὴ συνέχεια τοῦ ἐπεισοδίου σὲ ἔναν *κουβιμουλάριω*⁴⁶ ὀρίζει ὡς *terminus ante quem* τὰ μέσα τοῦ 11ου αἰώνα, ἐφ' ὅσον ὁ τίτλος δὲν ἀπαντᾷ μετὰ τὰ μέσα τοῦ αἰώνα αὐτοῦ⁴⁷. Δεύτερον, πάλι στὴ συνέχεια τοῦ ἐπεισοδίου, γίνεται ἀναφορὰ σὲ μία λίτρα χρυσοῦ. Μετὰ τὴ νομισματικὴ μεταρρύθμιση τοῦ Ἀλεξίου Α' Κομνηνοῦ, τὸ 1092, τὸ νομισματικὸ σύστημα τροποποιήθηκε και ἡ λίτρα χρυσοῦ ἔπαυσε νὰ εἶναι μονάδα ἀναφορᾶς⁴⁸. Τρίτον, τὸ λογικότερο εἶναι ὁ ἡγούμενος νὰ θέλησε νὰ διασφαλίσει τὴ μονὴ ἀμέσως μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Νίκωνος, ὁ ὁποῖος συνέβη γύρω στὸ ἔτος 1000⁴⁹ και ὄχι μόνις ἐνάμισυ αἰὼνα ἀργότερα, στὰ μέσα τοῦ 12ου αἰώνα. Τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι ὁ Γρηγόριος ἐπιθυμοῦσε νὰ καταστήσει τὴ μονὴ αὐτοδέσποτη και νὰ τὴν προστατεύσει ἀπὸ πιθανὲς ἐπεμβάσεις τοῦ ἐπισκόπου Λακεδαίμονος, καθὼς και ἀπὸ παρενοχλήσεις τῶν τοπικῶν ἀρχόντων, οἱ ὁποῖες ὅπως θὰ φανεῖ στὴ συνέχεια, δὲν ἔλειπαν. Ἡ τακτικὴ αὐτὴ δὲν εἶναι καινοφανής. Λίγα χρόνια ἀργότερα, ὁ ὄσιος Χριστόδουλος, ἰδρυτὴς τῆς μονῆς τοῦ ἁγίου Ἰωάννη τοῦ Θεολόγου στὴν Πάτμο, μετέβη στὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ νὰ ζητήσῃ ἀπὸ τὸν Ἀλέξιο Κομνηνὸ, πρὶν καλὰ-καλὰ ἀνεγερθεῖ ἡ μονή, νὰ τῆς παραχωρηθεῖ τὸ καθεστῶς τοῦ αὐτεξουσίου και αὐτοδεσπότη και νὰ ἐξαιρεθεῖ ἀπὸ τὴν ὑπαγωγή σὲ αὐτοκρατορικὰ, πατριαρχικὰ, μητροπολιτικὰ ἢ ἐπισκοπικὰ δίκαια⁵⁰. Ἐναν αἰὼνα προηγουμένως, ὁ ὄσιος Ἀθανάσιος ὁ Ἀθωνίτης εἶχε φροντίσει νὰ λάβῃ ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Νικηφόρο Β' Φωκᾶ (963-969) χρυσόβουλλο, μὲ τὸ ὁποῖο διασφαλιζόταν τὸ νομικὸ καθεστῶς τῆς μονῆς τῆς Λαύρας στὸν Ἄθω⁵¹.

44. *Βίος Νίκωνος*, 110 στ. 1-7 (ΛΑΜΦΙΔΗΣ) και 184 στ. 4-10 (SULLIVAN).

45. Ἀντίθετα, ὁ ΛΑΜΦΙΔΗΣ, *Ὁ ἐκ Πόντου ὄσιος Νίκων*, 369, θεωρεῖ ὅτι τὸ περιστατικὸ μὲ τὸν ἡγούμενο Γρηγόριο χρονολογεῖται λίγα χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴ συγγραφή τοῦ τρίτου τμήματος τοῦ *Βίου*, πού χρονολογεῖται γύρω στὰ μέσα τοῦ 12ου αἰώνα (δ.π., 375, 377).

46. Βλ. παρακάτω, 49.

47. Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*, Παρίσι 1972, 301.

48. Cécile MORISSON, *La Logarikhè: réforme monétaire et réforme fiscale sous Alexis Ier Comnène*, *TM* 7 (1979), 419-464, ἰδιαίτερα δὲ 460 μὲ πίνακα τῶν ἰσοτιμιῶν.

49. ΛΑΜΦΙΔΗΣ, *Ὁ ἐκ Πόντου ὄσιος Νίκων*, 365.

50. *Βυζαντινὰ ἔγγραφα τῆς μονῆς Πάτμου*, 1. *Αὐτοκρατορικὰ*, ἔκδ. Ἐρα Λ. ΒΡΑΝΟΥΣΗ, Ἀθήνα 1980, 61 ἀρ. 6, στ. 26-34.

51. *Actes de Lavra, I. Des origines à 1204 (Archives de l' Athos V)*, ἔκδ. P. LEMERLE – A. GUILLOU – N. SVORONOS, avec la collaboration de Denise PAPACHRYSANTHOU, Παρίσι 1970, 38.

Μετά τὸ θάνατο τοῦ Νίκωνος ἦταν λογικὸ νὰ ἀνακύψουν διαφορὲς μεταξὺ τῆς μονῆς ποὺ δημιουργήθηκε μὲ πυρῆνα τὴν ἐκκλησία τοῦ Σωτῆρος καὶ τῶν τοπικῶν ἀρχόντων. Ἡ σύγκρουση μὲ τὸ Μιχαῖλ Χοιροσφάκτη, ἰσχυρὸ τοπικὸ παρὰγοντα, ἕναν «δυνατὸ» θὰ μπορούσε νὰ πεί κανεῖς⁵², ὁ ὁποῖος ὑπερεῖχε *κτῆσει καὶ δυναστείᾳ*, εἶναι ἀποκαλυπτικὴ τῶν νέων δεδομένων⁵³. Στὰ πρῶτα χρόνια τῆς ιδρύσεώς της, ἡ ἐκκλησία τοῦ Νίκωνος δὲν εἶχε περιουσιακὰ στοιχεῖα. Σταδιακὰ φαίνεται ὅτι ἀπέκτησε κάποια ἐγγεῖο ἰδιοκτησία. Ἡ μονὴ διατηροῦσε μετόχια στὸ Σλαβοχώρι καὶ τὸ Παρώρι⁵⁴. Ἡ ἀπόκτηση περιουσιακῶν στοιχείων δημιούργησε τριβὲς ἀνάμεσα στὴ μονὴ καὶ ἄλλους γαιοκτήμονες. Ὁ Χοιροσφάκτης καὶ ἡ μονὴ ἔχουν κτῆματα τὰ ὁποῖα γειτνιάζουν. Ἐρχονται σὲ σύγκρουση, διότι τὰ ζῶα τῆς μονῆς εἰσέρχονται, σύμφωνα μὲ τὶς καταγγελίες τοῦ Χοιροσφάκτη, στὰ κτῆματά του καταστρέφοντάς τα. Πραγματικὴ ὁμως αἰτία τῆς σύγκρουσης ἦταν, σύμφωνα μὲ τὸ συγγραφέα τοῦ *Βίου*, τὸ γεγονός ὅτι τὰ δύο κτῆματα γειτνιάζαν καὶ ἴσως ὁ Χοιροσφάκτης ἐποφθαλμιούσε τὸ μετόχι: *ἡ δὲ αἰτία, ὅτι ἀγρός ἦν ἐκ γειτόνων*. Ὁ Χοιροσφάκτης ἔρχεται μὲ ἀπειλητικὲς διαθέσεις στὸ μετόχι, ὅπου διαδραματίζονται βίαια ἐπεισόδια: οἱ ἄνθρωποι τοῦ ξυλοκοποῦν τὸν ἡγούμενο καὶ βάζουν φωτιά στους ξύλινους περιβόλους, ὥστε νὰ εἶναι εὐκόλο, σύμφωνα μὲ τὸ βιογράφο, νὰ λυμαινόνται ἀνεμπόδιστα τὰ ζῶα τοῦ μετοχίου⁵⁵.

Τὸ θέμα τῆς γειτονίας ἀκίνητης περιουσίας συνδέεται ἄμεσα μὲ τὸ δίκαιο τῆς *προτιμήσεως*⁵⁶. Ἡ νομοθεσία τῶν Μακεδόνων αὐτοκρατόρων προσπάθησε νὰ τὸ ρυθμίσει μὲ Νεαρά τοῦ ἔτους 928 τοῦ αὐτοκράτορα Ρωμανοῦ Α΄ Λεκαπηνοῦ, ἡ ὁποία καθόριζε σὲ περίπτωση ἐκποίησης, ἐνοικίασης ἢ παραχώρησης μὲ σκοπὸ τὴν ἐμφύτευση ἐνὸς κτήματος ποῖος εἶχε προτεραιότητα νὰ τὸ ἀγοράσει, νὰ τὸ ἐνοικιάσει ἢ νὰ τὸ ἐμφυτεύσει ἀντίστοιχα⁵⁷. Ἡ Νεαρά ἀπο-

52. *Βίος Νίκωνος*, 116 στ. 6-9 (ΛΑΜΨΙΔΗΣ) καὶ 194 στ. 3-6 (SULLIVAN): *Μιχαῖλ γὰρ ἐκεῖνος, ὃ τὸ ἐπάκλιν Χοιροσφάκτης, τῶν λίαν μὲν ἐπαφανῶν ἦν καὶ περιβλέπτων, τὰ δεύτερα δὲ μηδενὶ τῶν ἄλλων φέρον ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς τῶν Λακωνίων χώρᾳ ἐπὶ τε τιμῇ καὶ δόξῃ καὶ παντοδαπῇ κτῆσει καὶ δυναστείᾳ*. Πρβλ. CHEYNET, *Pouvoir*, 230.

53. Ἡ νυχτερινὴ ἐπίθεση γειτόνων τῆς μονῆς στὶς κατοικίες τῶν παροίκων, τὴν ὁποία ἀφηγεῖται ὁ βιογράφος τοῦ Νίκωνος, δὲν φαίνεται νὰ εἶχε ὡς αἰτία τῆς περιουσιακῆς διαφορῆς ἀλλὰ ἦταν λησθηκοῦ χαρακτῆρα, βλ. *Βίος Νίκωνος*, 140 στ. 17-26 (ΛΑΜΨΙΔΗΣ) καὶ 238 στ. 2-11 (SULLIVAN).

54. *Διαθήκη Νίκωνος*, 255 στ. 131-134 (ΛΑΜΨΙΔΗΣ).

55. *Βίος Νίκωνος*, 118 στ. 10-38, 219 στ. 1 (ΛΑΜΨΙΔΗΣ) καὶ 196-200 στ. 52-88 (SULLIVAN).

56. Ἡ πρὸ πρόσφατη μελέτη γιὰ τὸ δίκαιο τῆς προτιμήσεως εἶναι τῆς Eleutheria PAPAGIANNI, *Protimesis (Preemption) in Byzantium, The Economic History of Byzantium. From the Seventh through the Fifteenth Century*, 3, 62μτ. Angeliki E. LAIOU, Οὐάσιγκτον 2002, 1071-1082.

57. SVORONOS, *Les nouvelles*, 62 στ. 11-19: *εἰ τινες ... βουληθεῖεν ἐκποιῆσαι τὰ ἴδια κατὰ πρᾶσιν ἢ ἐμφύτευσιν ἢ μίσθωσιν, μὴ πρότερον ἐτέρῳ τινὶ ταῦτα ἐκποιήσασιν, εἰ μὴ πρὸς ἐκεῖνους διαμαρ-*

σκοπούσε στην προστασία της μικρής αγροτικής ιδιοκτησίας από την άρπακτική διάθεση των δυνατών, κρατώντας τους τελευταίους μακριά από τα χωριά. Φυσικά, στην περίπτωση της μονής του Νίκωνος δεν μπορεί να ισχυριστεί κανείς ότι έχει να κάνει με κάτι ανάλογο της κοινότητας του χωριού. Το περιστατικό, πάντως, αποκαλύπτει τις συγκρούσεις που δημιουργούνταν σε τοπικό επίπεδο ανάμεσα στους διαφόρους ισχυρούς, κοσμικούς και εκκλησιαστικούς. Η περίπτωση του Μιχαήλ Χοιροσφάκτη δεν φαίνεται να ήταν ή μοναδική. Τὸν 11ο αἰώνα, ἡ Πείρα τοῦ Εὐσταθίου τοῦ Ρωμαίου ἀναφέρεται σὲ ἕνα ἀνάλογο περιστατικό, ὅταν μετὰ τὸ θάνατο ἑνὸς ἐπισκόπου ὁ γείτονάς του, ὁ ὁποῖος ἦταν σπαθαροκανδιδάτος, εἰσῆλθε στὴν οἰκία τοῦ ἐπισκόπου καὶ μετὰ τὴ βοήθεια δύο δούλων πήρε ἕνα πουγκὶ μὲ χρυσὰ νομίσματα⁵⁸. Παράλληλα, τὰ σχόλια τῶν τριῶν κανονολόγων τοῦ 12ου αἰώνα, Ἀλεξίου Ἀριστηνοῦ, Ἰωάννη Ζωναρᾶ καὶ Θεοδώρου Βαλσαμῶνος στοὺς ἱερούς κανόνες, ἀποκαλύπτουν ὅτι ἡ ἀρχοντική δυναστεία, μετὰ τὴν αὐθαιρεσία τὴν ὁποία συνεπαγόταν, ἦταν ἕνα σοβαρὸ πρόβλημα τὸ ὁποῖο ἀπασχολοῦσε ἔντονα τὴ σκέψη τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν τῆς ἐποχῆς. Ἡ ἴδια ἡ Ἐκκλησία μποροῦσε νὰ εἶναι θύμα τῆς. Οἱ δυνατοὶ καταπατοῦσαν τὴν ἐκκλησιαστικὴ περιουσία, ἐνῶ οἱ φοροεισπράκτορες ἐμφανίζονταν ἀπνηεῖς στὴν ἄσκηση τῶν καθηκόντων τους⁵⁹. Φαίνεται ὅτι δὲν ἔλειπαν καὶ οἱ περιπτώσεις ἄσκησης σωματικῆς βίας. Ὁ Ζωναρᾶς, σχολιάζοντας τὸν τρίτο κανόνα τῆς συνόδου τῆς Ἁγίας Σοφίας, ὁ ὁποῖος ἀναφερόταν στὴν περίπτωση λαϊκοῦ ποὺ εἶχε ἀναλάβει κάποιον ἀξίωμα (εἴ τις τῶν λαϊκῶν ἀθθεντήσας) καὶ ἀσκοῦσε σωματικὴ βία πάνω σὲ ἐπισκόπους, ἐπεξηγεῖ μὲ περισσότερα λόγια ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ λαϊκὸ, ὁ ὁποῖος ἦταν ἀρχικῆς ἐξουσίας καὶ ἀθθεντίας δραξάμενος⁶⁰. Τὸ θέμα τῆς ἀρχοντικῆς δυναστείας φαίνεται ὅτι ἦταν ἀρκετὰ σοβαρὸ, ἀφοῦ εἶχε ἀπασχολήσει καὶ τὴν αὐτοκρατορικὴ ἐξουσία. Χρυσόβουλλο τοῦ Ἰωάννη Α' Κομνηνοῦ ἀπαγόρευε στοὺς ἀρχοντες τῶν ἐπαρχιῶν νὰ ἀφαιροῦν, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ οἰκείου ἀρχιεπισκόπου, ἐπισκόπου ἢ μητροπολίτη, ἀπὸ τὸ ἐπισκοπεῖο ἢ ἀπὸ τὰ ἐξαρτώμενα προάστεια ἢ ἀπὸ τὰ χωριά ἢ ἀπὸ τὶς μονεὲς τῆς ἐπισκοπῆς ὅτιδήποτε, εἶτε

τύρωνται, οὗς καλοῦμεν κατὰ τάξιν πρὸς τὴν προτίμησιν. Βλ. σχολιασμὸ ἀπὸ τὸν LEMERLE, *Agrarian History*, 90-94.

58. Πείρα Εὐσταθίου τοῦ Ρωμαίου, *Jus Graecoromanum*, IV, ἔκδ. Ἰ. καὶ Π. ΖΕΠΟΣ, Ἀθήνα 1931 (φωτοτ. ἀνατύπ. Ἄαλεν 1962), 135.

59. Helen SARADI, *The Twelfth-Century Canon Law Commentaries on the ἀρχοντικὴ δυναστεία: Ecclesiastical Theory vs. Juridical Practice*, *Τὸ Βυζάντιο κατὰ τὸν 12ο αἰώνα. Κανονικὸ δίκαιο, κράτος καὶ κοινωνία*, ἑπιμ. Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Ἀθήνα 1991, 377-379, 382-385, 394-398, 402-403.

60. Γ. Α. ΡΑΛΛΗΣ – Μ. ΠΟΤΛΗΣ, *Σύνταγμα τῶν θεῶν καὶ ἱερῶν κανόνων*, Β', Ἀθήνα 1852, 710.

αυτό ήταν χρήματα είτε ζῶα είτε ἀντικείμενα⁶¹. Μὲ τὸ ἴδιο ζήτημα ἀσχολεῖται καὶ *πρόσταγμα* τοῦ Μανουὴλ Α΄ Κομνηνοῦ, τὸ ὁποῖο ἀναφέρεται στὴν ἀρπαγὴ ἀπὸ τοὺς κατὰ *χώραν ἐνεργοῦντες* τῆς περιουσίας τῶν θανόντων ἐπισκόπων καὶ τῶν περιουσιακῶν στοιχείων τῆς ἐκκλησίας τους. Ὅριζει γιὰ τὴ μὲν περιουσία τῶν ἐπισκόπων, ὅτι αὐτὴ πρέπει νὰ διατίθεται σύμφωνα μὲ τοὺς ὄρους τῆς διαθήκης, ἐφ' ὅσον ὑπάρχει διαθήκη ἢ σύμφωνα μὲ τοὺς ἐκκλησιαστικούς κανόνες καὶ τοὺς πολιτειακούς νόμους, σὲ περίπτωση ποὺ δὲν ὑπάρχει διαθήκη. Ὅσον ἀφορᾷ δὲ στὴν περιουσία τῆς χηρεύουσας ἐκκλησίας, τὸ *πρόσταγμα* ἀπαγορεύει στοὺς δοῦκες ἀκόμα καὶ νὰ εἰσέρχονται στὰ κτήματα τῆς ἐκκλησίας καὶ νὰ ἀφαιροῦν τὸ παραμικρὸ ἀπὸ αὐτὰ⁶².

Παρὰ τὶς ἐγκάρδιες σχέσεις μὲ τοὺς ἐκπροσώπους τῆς κωνσταντινουπολίτικης ἐξουσίας, ὁ αὐτοκράτορας ἀπουσιάζει ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς ἐκκλησίας τοῦ Νίκωνος. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι πουθενὰ στὸ *Βίο* δὲν ἐκφράζεται θετικὴ ἢ ἀρνητικὴ κρίση γιὰ κάποιον αὐτοκράτορα. Δὲν γνωρίζουμε, βέβαια, ἂν ἡ δράση τοῦ Νίκωνος στὴν Πελοπόννησο εἶχε τὸ χαρακτηριστὴ ἐπίσημης ἀποστολῆς ἢ ἂν ὁ ὅσιος ἐνεργοῦσε αὐτοβούλως. Πάντως, πουθενὰ δὲν ἀναφέρεται αὐτοκρατορικὴ παρέμβαση. Ὁ Νίκων δὲν ἔχει οἰκονομικὴ ἐνίσχυση κατὰ τὴν ἀνέγερση τῆς ἐκκλησίας του ἀπὸ τὸ αὐτοκρατορικὸ ταμεῖο. Ἡ μόνη φορὰ κατὰ τὴν ὁποία ἀναφέρεται αὐτοκρατορικὴ χορηγία εἶναι ἡ παροχὴ μιᾶς λίτρας χρυσοῦ στὸν ἡγούμενο Γρηγόριο⁶³. Ἡ αὐτοκρατορικὴ αὐτὴ χορηγία, ὅσο καὶ ἂν δὲν ἦταν διόλου εὐκαταφρόνητη, δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ θεωρηθεῖ ὡς δεῖγμα μεγάλης εὐνοίας στὴν πελοποννησιακὴ μονή. Ἄς ὑπενθυμίσουμε, ὅτι ὁ Νικηφόρος Β΄ Φωκᾶς (963-969) εἶχε παραχωρήσει, μεταξὺ ἄλλων στὴ Λαύρα, ἓνα σολέμνιο 244 νομισμάτων, τὸ ὁποῖο διπλασίασε ὁ διάδοχός του Ἰωάννης Α΄ Ταμισηκῆς (969-976)⁶⁴, ἐνῶ οἱ αὐτοκράτορες Βασίλειος Β΄ (976-1025) καὶ Κωνσταντῖνος Η΄ (1025-1028) πρόσθεσαν τὸ 978 σὲ αὐτὲς τὶς χορηγίες δέκα τάλαντα ἀργύρου κατ' ἔτος⁶⁵. Ἡ μόνη κρίση τὴν ὁποία ἐκφράζει ὁ βιογράφος εἶναι μιὰ μικρὴ ἀντιπάθεια γιὰ τὸ πρόσωπο τοῦ Ἰωάννη Α΄ Ταμισηκῆ, ὁ ὁποῖος δολοφόνησε τὸ Νικηφόρο Β΄ Φωκᾶ, προκειμένου νὰ ἀνέλθει ὁ ἴδιος στὸ θρό-

61. *Νεαφαὶ καὶ χρυσόβουλλα τῶν μετὰ τὸν Ἰουστινιανὸν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων*, *Jus Graecoromanum*, I, 363; *μηδένα τοῦ λοιποῦ τῶν ἀρχόντων ἐκάστης ἐπαρχίας μετὰ τελευτῆν τοῦ ἐπαρχεῶτου μητροπολίτου ἢ ἀρχιεπισκόπου ἢ ἐπισκόπου ἀναλαμβάνεσθαι ἀπὸ τῶν ὄντων ἐν τῇ μητροπόλει ἢ ἐν τῇ ἀρχιεπισκοπῇ ἢ ἐν τοῖς ὑπ' αὐτὰς προαστείσις ἢ χωρίσις ἢ ἀγριδίσις ἢ μοναστηρίσις ἢ νομίματα ἢ εἶδη τινὰ ἢ πράγματα ἢ ζῶα ἢ ἕτερα τινὰ διαφέροντα αὐτοῖς, ἀλλὰ μηδὲ ὅλως ἐκεῖσε εἰσέρχεσθαι μήτε αὐτοὺς μήτε τοὺς ἐξυπηρετοῦντας αὐτοῖς.*

62. ΡΑΛΛΗΣ – ΠΟΤΛΗΣ, *Σύνταγμα*, 384-385.

63. Βλ. παρακάτω, 49-50.

64. *Actes de Lavra*, I, 38-39.

65. Ὁ.π., 113 ἀφ. 7, στ. 38-40.

νο⁶⁶. Ἡ συμπάθεια, ὅμως, πρὸς τὸ Φωκᾶ σχετίζεται μὲ τὴν ἱεραποστολικὴ δράση τοῦ Νίκωνος στὴν Κρήτη, μετὰ τὴν ἀνακατάληψή της ἀπὸ τὸ Νικηφόρο Φωκᾶ, τὸ 961⁶⁷, καὶ πρὶν ἀπὸ τὴ μεταβάσῃ του στὴν Πελοπόννησο. Ὁ Νίκων ἔκτισε τὴν ἐκκλησίαν του στὰ τέλη τοῦ 10ου αἰώνα, ὅταν αὐτοκράτορας ἦταν ὁ Βασίλειος Β'. Καμιά ἀναφορὰ στὸ Βασίλειο Β' δὲν περιλαμβάνεται στὸ *Βίο*. Ὅταν ὁ στρατηγὸς Πελοποννήσου Γρηγόριος συμβουλευτέθηκε τὸ Νίκωνα στὸ ζήτημα τῆς ἔκβασης τῆς στάσης τοῦ Βάρδα Σκληροῦ, ὁ Νίκων προέβλεψε τὴν ἀποτυχία τόσο τοῦ κινήματος τοῦ Σκληροῦ ὅσο καὶ αὐτοῦ τοῦ Βάρδα Φωκᾶ, κάνοντας μιὰ γενικόλογη ἀναφορὰ στοὺς *κρατοῦντες*⁶⁸. Ἡ μοναδικὴ ὀνομαστικὴ ἀναφορὰ στὸ Βασίλειο Β', ἡ ὁποία συνοδεύεται ἀπὸ κολακευτικὰ σχόλια, δὲν προδίδει καμιά ἰδιαίτερη σχέση τοῦ Νίκωνος μὲ τὸν αὐτοκράτορα ἀλλὰ ἀφορᾶ μόνο στὸν κοινὸ τόπο τῆς στρατιωτικῆς ἀρετῆς τοῦ Βασιλείου Β'⁶⁹.

Ἐντασθὴ δημιουργήθηκε ἀρκετὲς φορὲς ἑξαιτίας φορολογικῶν ἐπιβαρύνσεων. Τὴν περίοδο τῆς ἀπουσίας τοῦ ἡγουμένου Γρηγορίου στὴν Κωνσταντινούπολη, ἡ ἀποστολὴ ἐνὸς βασιλικοῦ κουβικουλαρίου στὴν Πελοπόννησο καὶ κατὰ συνέπεια στὴ Λακεδαίμονα, *τῆς οὕτω λεγομένης τῆ κοινῆ καὶ συνῆθει διαλέκτῳ χρυσοτελοῦς εἰσπραξέως ἔνεκεν*, δηλαδή γιὰ τὴν εἰσπραξὴ τῆς *χρυσοτέλειας*⁷⁰, ἔφερε σὲ σύγκρουση τὴ μονὴ μὲ τὸν κρατικὸ ἀπεσταλμένο, ὁ ὁποῖος ζητοῦσε νὰ εἰσπράξει χρήματα καὶ ἀπὸ τὴ μονὴ⁷¹. Οἱ μοναχοὶ ζήτησαν ἀπὸ τὸν κουβικουλάριο νὰ τοὺς ἀπαλλάξει ἀπὸ τὴν καταβολὴ τοῦ φόρου, ἐπειδὴ, ἔτσι τουλάχιστον διατεινόταν, *μηδὲν ἀπόθετον ἦν αὐτοῖς χρυσίον*. Ὁ κουβικουλάριος στάθηκε ἀνένδοτος στὶς παρακλήσεις τῶν μοναχῶν καὶ μάλιστα τοὺς ἔθεσε ὑπὸ περιορισμὸ: *εἶτα καὶ φρουρᾶ αὐτοὺς παρεδίδου, μελέτημα ποιούμενος ... τὰ τῆς μονῆς ἐπὶ πλέον κνηῆσαι καὶ παντοίως λυμῆνασθαι*⁷². Εἶναι σαφές, ὅτι ὁ ἐκπρόσωπος τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας δὲν ἀρκοῦνταν μόνο στὴν εἰσπραξὴ τοῦ φόρου ἀλλὰ ἐπιθυμοῦσε νὰ διερευνήσει περισσότερο τὰ οἰκονο-

66. *Βίος Νίκωνος*, 16 στ. 31-33 (ΛΑΜΦΙΑΗΣ) καὶ 32 στ. 11-15 (SULLIVAN).

67. *Βίος Νίκωνος*, 46 στ. 7-13 (ΛΑΜΦΙΑΗΣ) καὶ 82 στ. 4-12 (SULLIVAN).

68. *Βίος Νίκωνος*, 82 στ. 20-26 (ΛΑΜΦΙΑΗΣ) καὶ 140 στ. 82-90 (SULLIVAN).

69. *Βίος Νίκωνος*, 88 στ. 11-17 (ΛΑΜΦΙΑΗΣ) καὶ 148 στ. 11-19 (SULLIVAN).

70. Ἡ *χρυσοτέλις εἰσπραξίς* δὲν ἔχει πιθανότατα καμιά σχέση μὲ τὴ *χρυσοτέλεια* τῆς πρωτοβυζαντινῆς περιόδου. Ὁ ὄρος μᾶλλον χρησιμοποιεῖται χωρὶς τεχνικὸ περιεχόμενο καὶ ἀναφέρεται στὸν κανονικὸ φόρο. Ὁ *χρυσοτέλης* ἦταν τὸν 11ο αἰώνα ἕνας ἀπὸ τοὺς οἰκονομικοὺς ὑφισταμένους τοῦ θεματικοῦ κριτῆ, βλ. Hélène GLYKATZI-AHRWEILER, *Recherches sur l'administration de l'empire byzantin aux IXe-XIe siècles*, BCH 84 (1960), 71 καὶ σημ. 4 (= *Études sur les structures administratives et sociales de Byzance*, Λονδίνο, Variorum Reprints, 1971, ἀρ. VIII).

71. Πὰ τὸ περιστάτικὸ, βλ. *Βίος Νίκωνος*, 110 στ. 7-9 (ΛΑΜΦΙΑΗΣ) καὶ 184 στ. 10-14 (SULLIVAN).

72. *Βίος Νίκωνος*, 110 στ. 29-31 (ΛΑΜΦΙΑΗΣ) καὶ 186 στ. 37-40 (SULLIVAN).

μικά της μονής. Ἀναρωτιέται κανείς, μήπως ὁ κουβικουλάριος σχεδίαζε νὰ ἐφαρμόσει τὴν πρακτικὴ τῆς *ικανώσεως*, δηλαδή τοῦ ἐλέγχου τῆς ὑπαρξῆς ἀντιστοιχίας ἀνάμεσα στὴν ἀκίνητη περιουσία κάποιου καὶ τὸν καταβαλλόμενο φόρο. Σὲ ἀντίθετη περίπτωση, τὸ κράτος προέβαινε στὴ δήμευση τῆς *περίσειας*, τοῦ τμήματος δηλαδή ἐκείνου γιὰ τὸ ὁποῖο δὲν καταβάλλονταν ὁ ἀναλογῶν φόρος⁷³. Χάρης στὴν ἀπειλητικὴ ἐμφάνιση τοῦ ὀσίου στὸν ὑπό του, ὁ κουβικουλάριος ἀπελευθέρωσε τοὺς μοναχοὺς τῆς μονῆς, ζήτησε ἀπὸ τὸν ὄσιο νὰ τὸν συγχωρήσει γιὰ τὸ σφάλμα του καὶ μάλιστα χάρισε στὴν πόλη τῆς Σπάρτης τὸ φόρο ποὺ εἶχε εισπράξει, ἐνῶ ἔκανε δῶρο στὴ μονὴ ἐβδομήντα δύο χρυσὰ νομίσματα, δηλαδή μία λίτρα χρυσοῦ. Τὰ πράγματα μοιάζουν νὰ ἐξελίχθηκαν ὡς ἐξῆς. Προφανῶς, ἐνῶ ὁ κουβικουλάριος βρισκόταν ἀκόμα στὴ Σπάρτη, ἔλαβε ἐντολὴ ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα, ὁ ὁποῖος εἶχε στὸ μεταξύ συναντηθεῖ μὲ τὸ Γρηγόριο, νὰ χαρίσει στὴν πόλη τῆς Σπάρτης τὸν ὀφειλόμενο φόρο καὶ νὰ παραχωρήσει στὴ μονὴ τὴ λίτρα χρυσοῦ, τὴ λίτρα δηλαδή ποὺ ὁ *Βίος* ἀναφέρει ὅτι παραχώρησε ὁ αὐτοκράτορας στὸν ἡγούμενο Γρηγόριο.

Οἱ μοναχοὶ ἀπέστειλαν τὰ χρήματα στὸν ἡγούμενο Γρηγόριο στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ αὐτὸς τὰ χρησιμοποίησε γιὰ νὰ ἀγοράσει λειτουργικὰ σκευὴ ἀπαραίτητα γιὰ τὴ λειτουργία τῆς μονῆς, τὰ ὁποῖα ἐξυπηρετοῦσαν ἀκόμη τὴν κοινότητα κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς συγγραφῆς τοῦ *Βίου*: *πλήθος ἱερῶν πυξίδων καὶ σκευῶν ἐντίμων πριάμενος τῇ μονῇ διεκόμισεν ἃ δὴ καὶ μέχρι τῆς δεῦρο χρῆσιμα λίαν καθεστήκασι τῷ ἱερῷ καὶ θείῳ τεμένει πρὸς πᾶσαν λειτουργικὴν ὑπηρεσίαν*⁷⁴. Ὅπως φαίνεται, μέχρι τότε ἡ μονὴ τοῦ ὀσίου Νίκωνος δὲν ἦταν ἰδιαίτερα πλούσια σὲ λειτουργικὰ σκευὴ. Ἡ ἐπιλογή τοῦ Γρηγορίου νὰ ἐπενδύσει τὰ χρήματα γιὰ τὴν ἀγορὰ τέτοιων σκευῶν, τὰ ὁποῖα μάλιστα ἐξυπηρετήσαν ἀνάγκες τοῦ ναοῦ καὶ δὲν μῆχαν στὸ σκευοφυλάκιο τῆς μονῆς, ἀποδεικνύει τὴν ὑπαρξὴ σχετικῆς ἀνάγκης καὶ ὑποδηλώνει ὅτι ἡ μονὴ δὲν ἦταν ἰδιαίτερα εὐνοσημὴν ἀπὸ τὴν αὐτοκρατορικὴ ἐξουσία⁷⁵.

Σχετικὴ μὲ τὴ φορολογία εἶναι καὶ ἡ ἀναφορὰ σὲ κάποιον Ἀντίοχο⁷⁶, ὃς

73. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, *Fiscalité*, 27.

74. *Βίος Νίκωνος*, 112 στ. 16-21 (ΛΑΜΨΙΑΔΗΣ) καὶ 188 στ. 66-73 (SULLIVAN).

75. Ἐναν αἰῶνα ἀργότερα, ὁ ἰδρυτὴς τῆς Ἁγίας Μονῆς Ἀρείας, ἐπίσκοπος Ἄργους Λέων, στὸ «τυπικὸ» ἴδρυση τῆς μονῆς, ἀναφέρει ὡς μοναδικὰ λειτουργικὰ σκευὴ τῆς ἑνα ἀσημένιο δισκοπότηρο μαζί μὲ δύο ἀσημένιες λαβίδες, συνολικῆς ἀξίας τεσσάρων λιτρῶν καὶ δύο οὐγκιών, ἓνα μικρὸ ἀσημένιο σταυρὸ, δύο ζευγάρια χάλκινα δισκοπότηρα, καθῶς καὶ δύο μεταξωτὰ μανδήλια μὲ διακόσμηση ἀπὸ γράμματα, βλ. Γ. ἈΘ. ΧΩΡΑΣ, *Ἡ Ἁγία Μονὴ Ἀρείας ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ καὶ πολιτικῇ ἱστορίᾳ Ναυπλίου καὶ Ἄργους*, Ἀθήνα 1975, 249 § ια'.

76. Ὁ συγκεκριμένος Ἀντίοχος εἶναι γνωστός μόνο ἀπὸ τὸ *Βίο* τοῦ Νίκωνος, βλ. Marina LOUKAKI, *Contribution à l'étude de la famille Antiochos*, *REB* 50 (1992), 187 καὶ σημ. 15. Ἡ χρονολογία τοῦ συμβάντος εἶναι ἀγνωστή.

τὴν δουκικὴν μὲν ἀρχὴν διεῖπε τῆς τῶν ἐθνικῶν χώρας, δηλαδή ἦταν δούκας τῶν Μελιγγῶν, σλαβικῆς ομάδας ἐγκατεστημένης στὸν Ταύγετο⁷⁷. Ἡ μονὴ τοῦ ὀσίου Νίκωνος εἶχε στὴν κατοχὴ τῆς μετόχι τὸ ὅποιο γεινιάζε μετὰ τὴν περιοχὴ τῶν Μελιγγῶν. Σὲ περιοδεῖα τοῦ στὴν περιοχὴ ὁ Ἀντίοχος ἀποφάσισε νὰ ἐγκατασταθεῖ στὸ μετόχι: *καταγωγὴν τὸν τόπον ποιεῖν ἐπέτατεν*⁷⁸. Δὲν πρόκειται γιὰ καταπάτηση μοναστηριακῆς γῆς, ὅπως ἀναφέρει ὁ Λαμφίδης⁷⁹. Πιθανότερο εἶναι νὰ πρόκειται γιὰ τὴν ὑποχρέωση παροχῆς καταλύματος σὲ ἀξιωματοῦχος, οἱ ὁποῖοι μετακινούνταν γιὰ ὑπηρεσιακοὺς λόγους⁸⁰. Ἡ ὑποχρέωση ἦταν ἀρκετὰ ἐπαχθὴς, διότι συνεπαγόταν καὶ τὴν ὑποχρέωση συντήρησης τοῦ ἀξιωματοῦχου καὶ τῆς ἀκολουθίας του. Μὲ ἓναν πραγματικὰ ἐπιτυχημένο τρόπο οἱ μοναχοὶ καταφέρνουν νὰ ἐκδιώξουν ἀπὸ τὸ μετόχι τὸν Ἀντίοχο, σκηνοθετώντας τὴν ἐμφάνιση τοῦ νεκροῦ Νίκωνος⁸¹. Ἡ μονή, λοιπόν, ἔρχεται ἀκόμα μιὰ φορὰ σὲ σύγκρουση μετὰ κρατικὸ ἀξιωματοῦχο γιὰ ἓνα θέμα τὸ ὅποιο ἔχει σχέση μετὰ κάποια ἔμμεση φορολογία.

Ὁ πονοκέφαλος, τὸν ὅποιο προκαλοῦσαν οἱ φορολογικοὶ ὑπάλληλοι στὶς ἐκκλησιαστικὲς ἀρχὲς μετὰ τὶς φορολογικὲς τους ἀπαιτήσεις, ἔχει καταγραφεῖ καὶ στὸ *Βίον* τοῦ ὀσίου Πέτρου ἐπισκόπου Ἄργους, ὁ ὁποῖος γεννήθηκε γύρω στὸ 850 καὶ πέθανε μετὰ τὸ 920 καὶ τοῦ 928⁸². Ὁ Πέτρος δὲν δίσταζε, σύμφωνα μετὰ τὸ βιογράφο του, νὰ διανέμει στοὺς πένητες τὴ γεωργικὴ παραγωγὴ ἐκάστου ἔτους, χωρὶς νὰ περιμένει νὰ ἀνατιμηθοῦν τὰ ἀγαθὰ ὥστε νὰ κερδοσκοπήσει, χωρὶς νὰ νοιάζεται γιὰ μιὰ ἐνδεχόμενη περίοδο σιτοδείας, χωρὶς νὰ φοβᾶται τὶς πιέσεις τῶν *ἐπηρεαστῶν*, καὶ μὴ διστάζοντας ἀκόμα καὶ νὰ δανειστεῖ προκειμένου νὰ ἀντιμετωπίσει τὶς οικονομικὲς τους ἀπαιτήσεις⁸³. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν ὅτι ὁ Θεὸς ἀντήμειψε τὴ συμπεριφορὰ του αὐτὴ δίνοντάς του τὸ σιτὴ ἀφθονία ἀγαθῶν ὥστε καὶ τὸ δάνειο νὰ ἀποπληρώσει καὶ νὰ βοηθᾶ πλου-

77. Ἡ ταύτιση τῶν ἐθνικῶν μετὰ τοὺς Μελιγγούς γίνεται ἀπὸ τὸ συγγραφέα σὲ ἄλλο χωρίο: *Βίος Νίκωνος*, 124 στ. 4-6 (ΛΑΜΦΙΔΗΣ) καὶ 206 στ. 2-5 (SULLIVAN). Βλ. συγκεντρωμένη τὴ βιβλιογραφία σχετικὰ μετὰ τοὺς Μελιγγούς, στὸ PHILIPPIDIS-BRAAT, *Inscriptions*, 330-331 ἀρ. 70.

78. *Βίος Νίκωνος*, 114 στ. 2-9 (ΛΑΜΦΙΔΗΣ) καὶ 190 στ. 2-11 (SULLIVAN).

79. ΛΑΜΦΙΔΗΣ, *Ὁ ἐκ Πόντου ὀσιος Νίκων*, 452.

80. Πὰ τὴν ὑποχρέωση αὐτὴ, βλ. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Fiscalité*, 91.

81. *Βίος Νίκωνος*, 114 στ. 25-34 (ΛΑΜΦΙΔΗΣ) καὶ 192 στ. 30-41 (SULLIVAN).

82. Πὰ τὸ χρονολογικὸ πλαίσιο τοῦ βίου τοῦ Πέτρου Ἄργους, βλ. Κ. Θ. ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἄγιον Πέτρον ἐπισκόπον Ἄργους, Βίος καὶ λόγοι*, Ἀθήνα 1976, 3-4, 435.

83. *Βίος Πέτρου Ἄργους*, 240 § 11 (ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΣ): *οὐ γὰρ ἀνέμενε τὸν σίτον ἢ τι τῶν γεωργίων τιμιουλκείσθαι, ἀλλ' αὐτὸ καθ' αὐτὸ τῶν ἐπετείων καρπῶν καὶ τῶν ἄλλων εἰδῶν, ὁποῖον ἂν ἦ, διεδίδον τοῖς πένητον οὐ τοῦ καιροῦ στοχαζόμενος τῆς ἐνδείας, οὐ τὴν βίαν τῶν ἐπηρεαστῶν ὑπιδόμενος, ὡς, εἰ δέησι, δανείψ χρῆσθαι πολλάκις κάκεινον κορηννῖνα τὸ ἄπληστον.*

σιοπάροχα τούς ένδεεις⁸⁴. Τί μπορεί νά σημαίνει αὐτή ἡ στάση τοῦ Πέτρου; Ὁ ὄρος *ἐπηρεαστής* δὲν μαρτυρεῖται σέ βυζαντινά κείμενα. Στὴν ἀρχαία ἐλληνική γραμματεία *ἐπηρεάζω* σημαίνει ἐνοχλῶ, ἐνῶ ὁ ὄρος *ἐπηρεαστής* δηλώνει τὸν ἐνοχλητικό. Τὸ Βυζαντιο διατήρησε τὴν ἀρνητικὴ σημασία τοῦ ρήματος *ἐπηρεάζω* ἀλλὰ τοῦ ἔδωσε ταυτόχρονα καὶ τεχνικό περιεχόμενο: *ἐπηρεάζω* κατέληξε νά σημαίνει ἐπιβάλλω κάποιο φόρο καὶ *ἐπήρεια* εἶναι ὁ φόρος⁸⁵. Ἐπομένως, κατ' ἐπέκταση, *ἐπηρεαστής* εἶναι ὁ φορολογικὸς ὑπάλληλος. Ἔτσι, ἡ πηγὴ μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ Πέτρος ἦταν ἀνένδοτος στὶς πιέσεις τῶν φορολογικῶν ὑπαλλήλων. Αὐτὸ τὸ ὅποιο θὰ μπορούσε, ἐνδεχομένως, νά ὑποθέσει κάποιος εἶναι ὅτι, διανέμοντας ὁ Πέτρος ἔξ ὀλοκλήρου τὴ γεωργικὴ πρόσοδο τῆς ἐκκλησίας του στοὺς φτωχοὺς, ἀδυνατοῦσε στὴ συνέχεια νά ἐκπληρώσει τὶς δικές του φορολογικὲς ὑποχρεώσεις καὶ ἀναγκαζόταν νά συνάπτει δάνεια. Δεδομένων τῶν χρονολογικῶν συντεταγμένων τῆς ζωῆς τοῦ Πέτρου, δὲν ἀποκλείεται τὰ γεγονότα τὰ ὅποια καταγράφει ὁ *Βίος* νά προσεγγίζουν χρονικὰ τὴν πληροφορία τοῦ Πορφυρογενήτου γιὰ τὴ φορολογία τῶν μονῶν τῆς Πελοποννήσου. Αὐτὸ τὸ ὅποιο διαφαίνεται γιὰ ἄλλη μιὰ φορὰ εἶναι ἡ δυσαρέσκεια τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν μὲ τὴν κεντρικὴ ἐξουσία, ἡ ὁποία ἐπέβαλλε φορολογία τακτικὴ ἢ ἔκτακτη. Ἡ ἴδια ἐπιφύλαξη ἀπέναντι σὲ ὅ,τιδήποτε εἶχε σχέση μὲ ζητήματα φορολογίας ἐμφανίζεται καὶ στὸ τυπικὸ τῆς μονῆς Ἀρείας: ὁ ἴδρυτής της συνιστοῦσε ἐξαιρετικὴ προσοχὴ στὴν ἀποδοχὴ νέων δωρεῶν σὲ περίπτωση πού αὐτὲς συνεπάγονταν φορολογικὲς ἐπιβαρύνσεις, ἀπαγορευόντας νά γίνονται δεκτὲς δωρεὲς ἀκινήτων τὰ ὅποια ὑπέκειντο σὲ φορολογία. Σκοπὸς τῆς ἀπαγόρευσης ἦταν νά μὴν παρενοχλοῦνται οἱ μοναχοὶ ἀπὸ τοὺς φορολογικοὺς ὑπαλλήλους καὶ νά μὴν ἀντιμετωπίζουν περισπασμούς⁸⁶.

Ἡ Πελοπόννησος, μακρινὴ ἐπαρχία τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, καλλιέργησε τὸ μοναχισμό, χωρὶς νά διαθέτει τὰ μεγάλα μοναστικά κέντρα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἢ τοῦ βορειοελλαδικοῦ χώρου, χωρὶς νά τραβήξει ἰδιαίτερα τὴν προσοχὴ τῆς πρωτεύουσας, ἡ ὁποία ἐνδιαφερόταν κυρίως γιὰ τὴν τακτικὴ εἰσπραξὴ τῶν φόρων, ἐνῶ ὀρισμένες φορὲς χρησιμοποιοῦσε τὰ εἰσοδήματα πού προέρχονταν ἀπὸ τὴ φορολογία γιὰ νά χρηματοδοτήσει ἄλλα, μεγαλόπνοα, σχέδια. Ἔτσι, τὸ 1136, ὁ Ἰωάννης Β΄ Κομνηνὸς δώρισε, μεταξὺ ἄλλων, στὴ νεοῦδρυθεῖσα μονὴ τοῦ Παντοκράτορος στὴν Κωνσταντινούπολη τοὺς φόρους τῆς μητρόπολης Πατρῶν καὶ τῆς ἐπισκοπῆς Μεθώνης⁸⁷. Ἡ ἀνάπτυξη μονῶν

84. *Βίος Πέτρου Ἀργεῶν*, 240-242 § 12 (ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΣ).

85. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Fiscalité*, 85.

86. ΧΩΡΑΣ, *Ἡ «Ἁγία Μονή»*, 242 στ. 102-109.

87. P. GAUTIER, *Le typikon du Christ Sauveur Pantocrator*, *REB* 32 (1974), 123 στ. 1548-1549.

καὶ εὐκτηρίων μέσα σὲ ἓνα περιβάλλον ἰσχυρῆς παρουσίας τῶν *δυνατῶν*, κοσμητικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν, ἀνάγκασε τὶς πελοποννησιακὲς μονές νὰ ἀναζητήσουν τὴν προστασία τῶν ἐκπροσώπων τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας, οἱ ὅποιοι ἀνῆκαν μὲν στὴν ἴδια ομάδα τῶν δυνατῶν, δὲν διέθεταν, ὅμως, ἐρείσματα στὴν περιοχή ἣ δὲν εἶχαν οἰκονομικὰ συμφέροντα, ὥστε νὰ καταστοῦν ἐνοχλητικοί.